

Bilişimde Özenli Türkçe

Bilişim terimlerini Türkçeleştirmek o kadar zor mu?

1986 yılında bilgisayar mühendisi olarak çalışmaya başladıktan sonra işim gereği hazırlamam gereken belgelerde, İngilizce bilişim terimlerine Türkçe karşılık bulmaya çalışıyor, ilk kez kullandığımda, ayrıca içerisinde İngilizcesini yazıyordum.

İlk başlarda anabilgisayara bağlı uçbirimler üzerinden yapılan işlemlerin gerçekleştirildiği altyapılar için kullanılan İngilizce bilişim terimlerini Türkçeleştirmeye çalışırken kişisel bilgisayarların kullanılmaya başlanması, bu bilgisayarlardan bir iletişim ağına ve sonra genelağa (internete) bağlanması, akıllı telefonlardan genelağın kullanılmaya başlanması ve tüm bilişim araçlarından bu ağ aracılığıyla karşılıklı bilgi alışverişi yapılabilmesiyle birlikte daha pek çok yeni ve yabancı terimle karşılaştık.

Sonra şunu gördük ki hazırlanan belgelerde henüz bir karşılık bulunamadığı için, birçok sözcük olduğu gibi, İngilizce şekliyle kullanılmaya başlanmış. Terimler İngilizceydi; çünkü bilişim alanına özgü terimler ilk üreticisinden, ABD'den geliyordu; adları da üreticisi tarafından belirleniyordu. İngilizce terimler yalnız bizde değil, diğer ülkelerin insanları tarafından da hızla benimseniyordu. Terimler bize ulaştığında, bir yenisi hep yoldaydı. Bizim bilişim terimlerini Türkçeleştirmede yaşadığımız zorlukları, inanıyorum ki geçmişte dillerinden yabancı sözcükleri atmak için çabalayan ülkelerin insanları, örneğin bir Fransız veya bir Alman da kendi dillerinde yaşamışlardı. Bugün de aynı sorunu yaşamadığımızı söyleyemeyiz.

Ali Püsküllüoğlu, yeni gelen yabancı sözcükler için “dil gümrüğü” konmasını öneriyor.¹ Bir başka deyişle, yabancı bir sözcük dilimize girmeden hemen önce Türkçe karşılıklarını bulmamızı öneriyor; bize, dilimize yerleşmiş yabancı bir sözcüğü sonradan atmaya çalışmanın güç olduğunu anımsatıyor. “Gümrükte” yakalanmış sözcüklere *biçerdöver* örneğini veriyor; tıpkı, *bilgisayar* gibi, duyulduğunda anlamları konusunda bize ipuçları verebilen, kolayca benimsenen sözcükler...

Türkçe yazışmalarda kullanmamız gereken bilişim terimlerini Türkçeleştirmeye çalışırken zaman zaman duraksadığımız anlar da oldu. Şöyle ki; terimleri, işlevlerine göre bir anlam yükleyerek mi Türkçeye çevirmeliyiz, yoksa, bire bir mi çevirmeliyiz, sorularına cevap bulmaya çalışıyorduk. En kolay yöntem, İngilizce terimlerin birebir Türkçe karşılıklarını bulmaktır. Oysa, birebir Türkçeye çevirmek istediğimiz sözcüklerden bazılarının İngilizcedeki anlamları bile işlevlerine ilişkin bir ipucu veremiyordu. Akıllı telefonlarıyla birlikte kablosuz kulaklık kullananlar bilecektir; telefonla kulaklık arasındaki kablosuz iletişim, “*bluetooth*” denilen bir iletişim yöntemiyle sağlanır. Kısa mesafeli iki cihaz arasındaki iletişimi sağlayan “*bluetooth*”u birebir Türkçeye çevirdiğimizde “mavidiş” dememiz gerekir. Ancak, “mavidiş”, bu uygulamanın işlevini bilmeyen bir kişi için hiçbir anlam taşımaz. Kısabağlantı desek, kısa mesafeli bağlantı sağlayan başka yöntemlerden nasıl ayıracağız? Mavi sözcüğü ile birlikte bağlantı sözcüğünü de kullansak, “mavibağlantı” sözcüğü bize “*bluetooth*” sözcüğünü anımsatır mı? O da şüpheli. Oysa bu yöntemi bulan kişi ya da kişiler, “kısa mesafeli kablosuz cihaz bağlantısını sağlayan uygulama” gibi bir tümceyi bir anda çağrıştıracak başka bir sözcük bulamadıkları için akıllarına gelen, bizim için çok da anlam taşımayan ilk sözcüğü kullandılar belki de. Bu örnekte olduğu gibi, özgün dilinde bir anlamı ya da bir mantıksal karşılığı olmayan terimler için

¹ Ali Püsküllüoğlu, Dile Karışılmaz mı?, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2016

yabancı bir dilden yapılan birebir çevirilerde sorun yaşanması olasılık dahilinde. Kaldı ki yabancı kökenli sözcükler kendi dilinde de duyulduğunda hemen anlaşılabilir bir karşılık taşımayabilir; bir addan, bir kısaltmadan türetilmiş olabilir. Prof. Dr. Aydın Köksal, *Dil ve Ekin*² kitabında, *linç* sözcüğünün kökeniyle ilgili bakın şu bilgiyi veriyor:

“Linç etmek sözcüğü, bir sanığın, suçluluğu yargı yoluyla kesinleşmeksizin genellikle halk kalabalığınca öldürülmesine izin veren bir yasa dolayısıyla, bu yasaı ABD’de, 1782’de hazırlayan ‘gönüllü gözcüler kurulu’ üyesi William Lynch’in adından gelir.”

Bilişim terimlerine tekrar dönecek olursak, bir diğer örnek olarak *firewall* sözcüğünü irdeleyebiliriz. Dünya genelinde genelağ kullanımı başladıktan bir süre sonra, bu ağdan iç ağa sızma girişimlerini önlemek için “*firewall*” adı verilen dizgeler (sistemler) kullanılmaya başlandı. Başlangıçta bu sözcüğü, birebir Türkçe karşılığıyla, *ateş duvarı* (*ateşduvarı*) olarak kullanıyorduk. Sözkonusu dizgenin görseli de aynı anlamı verecek şekilde bir duvar ve üzerinde alev şeklindeydi. O günden bu güne bu dizgeler gelişti; tehditler değiştikçe işlevleri arttı ve zaman içinde bu dizgeleri güvenlik duvarı olarak adlandırmaya başladık. Anılan terimin, şu anda, yazışmalarda yaygın olarak *güvenlik duvarı* olarak kullanılmakta olduğunu görüyoruz.

Bir başka örnek: *hacktivist*. Bu sözcük, 2000’li yıllarda siber tehditlerden biri olan hizmet durdurma saldırılarına, devlet aktörlerinin yanı sıra bilgisayar kullanıcılarının da katılmasıyla ortaya çıktı. *Hacktivist*, “*hacker*” ve “*activist*” sözcüklerinden türetilmiş yabancı bir sözcük. *Hacktivist* denilerek; bir konu kapsamında, belli bir amaç doğrultusunda, siber ortamda karşı tarafa zarar verici eylem yapan kişiden söz ediliyor. Bu sözcüğü özgün haliyle, okunduğu gibi, “*haktivist*” olarak mı kullanmalıyız? Yoksa, “siber muhalif” ya da “siber eylemci” mi demeliyiz? Kuşkusuz Türkçesini yeğlemeliyiz.

Emeritüs Prof. Dr. Tuncer Ören, bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesinde izlenmesi gereken yöntem konusunda, Türkçeleştirilecek yabancı sözcüğün öncelikle hangi kavrama karşılık geldiğinin saptanmasını, bunun için birden fazla sözlükten yararlanılmasını, akla ilk gelen Türkçe karşılığın değil, yabancı dildeki yakın anlamlı sözcük ve terimlerin Türkçe karşılıklarının da düşünülmesini, Türkçede daha uygun bir terimin bulunması amacıyla bir sözcüğün sadece bir yabancı dildeki karşılığının değil, diğer yabancı dillerdeki karşılıklarının da araştırılmasını öneriyor. Ören, İngilizce karşılığa bakılırken Fransızca karşılığına da bakmayı, örneğin, İngilizce “*wizard*”ın karşılığı olan “*sihirbaz*” sözcüğü yerine, Fransızcası olan “*assistant*”ın karşılığı olan “*yardımcı*”yı seçmenin daha uygun olacağını belirtiyor.³

Ören’in, Bilişimde Özenli Türkçe çalışmalarımız sırasında, İngilizce “*cookie*” sözcüğüne Türkçe karşılık olarak “*gözlemci*” sözcüğünü önerdiğini de burada paylaşmak isterim. “*Cookie*” sözcüğünün bilişim alanında sıklıkla “*çerez*” olarak kullanıldığını görüyoruz. Bağlandığınız bir genelağ sayfasında size sorulan “*çerezlere izin veriyor musunuz?*” sorusuna cevap verirken “*çerez*” sözcüğü sizde gerçek işlevine ilişkin bir çağrışım yapmakta mıdır? Sanmıyorum. “*Cookie*”, genelağda ziyaret ettiğimiz sayfalar tarafından bilgisayarlarımızda oluşturulan, göz atma bilgilerimizi toplayan, sonra bizim kullanımımızı kolaylaştırmak için kullanılan bir yazılım; o nedenle, gerçekten de “*gözlemci*” işlevini görüyor. Toplanan bilgilerin işimizi kolaylaştırmak için kullanılabileceği gibi kötü amaçla kullanılması

² Prof. Dr. Aydın Köksal, *Dil ve Ekin*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2003

³ Emeritüs Prof. Dr. Tuncer Ören, Bilişimde Özenli Türkçe, BT Haber, Sayı 183, 7-13 Eylül, 1998, Sf. 32

da olası. Şimdi sormak isterim: Sözkonusu “gözlemci” yazılım, bilgisayarınızda kurulmak üzere sizden izin istediğinde nasıl bir cevap vermeyi düşünüyorsunuz?

Dilimiz, terimlerin Türkçeleştirilmesinde bize pek çok olanak sunmakta. Sözcük kaynağı açısından varıllığı (zenginliği), sözcüklerde sesli ve sessiz uyum kuralının oluşu, kök anlamlarının değişmezliği, sözcük sonlarına yapılacak eklerle pek çok yeni sözcük oluşturabilme özelliği, sözcük köklerinin kırılmadan, bükülmeden söylenebilmesi, yazıldığı gibi okunması ve anlam kaybına uğramaması gibi özellikleri, Türkçemizin güçlü yanları...

O nedenle, yabancı bir terim için öncelikle kendimize, “Türkçede bir karşılığı bulunabilir mi” sorusunu sormadan ve Türkçenin yeteneklerini bilmeden, “Bu yabancı terimin Türkçede karşılığı yok. Ne yapabilirim? Ben de bu haliyle kullanıyorum...” gibi bir kolaycılığa sığınmanın onaylanabilir hiçbir gerekçesi olamaz.

Türkçesi varken yabancı kökenli sözcükleri değil Türkçesini kullanmaya özen göstermeliyiz. Hepsinden önce, kavramları doğru anlatabilmek ve birbirimizi doğru anlayabilmek için buna gereksinim var.

Bilişim alanıyla ilgili terimlerin Türkçeleştirilmesine örnek: Bilişimde Özenli Türkçe Çalışması

Bugün, bilgi ve iletişim uygulamalarının hızla gelişmesine, yaygınlaşmasına hep birlikte tanık oluyoruz. Herkesin bildiği gibi, üreten, ürünün adını da kendisi koyuyor, onu sürekli geliştiriyor. Kuşkusuz en uygun olanı, bizim üretebilmemiz. Dışarıdan aldığımız her ürün, yöntem ya da uygulama içinse yabancı teknik terimlere Türkçe karşılıklar bulmak konusunda daha hızlı hareket etmemiz gerekiyor.

Yaygın bir şekilde kullanmakta olduğumuz “bilişim”, “bilgisayar”, “yazılım” ve “donanım” sözcüklerinin isim babası olan Prof. Dr. Aydın Köksal, *Adı Bilgisayar Olsun*⁴ kitabında, bilişim ve yazılım sözcükleriyle ilgili şunları aktarıyor:

“Bilişim sözcüğünü, “informatics” olarak adlandırılan bilim ve meslek alanının Türkçe adı olarak, 1970’te bilginin akışkan, devingen durumunu ve bu akışkanlığı sağlayan bilişim dizgelerini tanımlamak üzere, dönüşlü/işteş çatıyı kullanarak “bilmek” eyleminden ad olarak türettim. “Bilişmek” sözcüğünün Yunus’un deyişinde 700 yıl önce de kullanılmış olduğunu yıllarca sonra öğrendim.”

“Yazılım sözcüğünün (İng. “software” sözcüğünü saymazsak), yeryüzünde herhangi bir ulusun kendi anadilinde kullandığı ilk terim olduğunu yıllar sonra anladım.”⁵

⁴ Prof. Dr. Aydın Köksal, *Adı Bilgisayar Olsun*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2010

⁵ Yunus Emre’nin ilgili dizeleri şöyle:

...

Beri gel barışalım

Yad isen bilişelim

...

Burada “yad”, yabancı, “bilişmek”, karşılıklı olarak birbirini tanımak anlamındadır.

Gerçekten de birçok dilde, bilişimle ilgili sözcüklerin çoğunlukla İngilizcesi benimsenmişken bizler ne kadar şanslıyız ki “informatics” yerine bilişim, “computer” yerine bilgisayar, “hardware” yerine donanım, “software” yerine yazılım sözcüklerini kullanmaktayız. Türkiye Bilişim Derneği (TBD)’nin onursal başkanı ve Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü kurucusu Köksal’ın, uzak görüşlülüğü ve bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda vermiş olduğu katkılar biz bilişimciler açısından son derece değerli.

O yıllarda başlatılan bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesine bugün her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun nedeni, bilişim teknolojileri hızla gelişirken ve değişirken bir o kadar da yeni ve yabancı bilişim teriminin Türkçemize zarar verecek şekilde dilimize yerleşmeye başlamış olduğu gerçeğidir. Sözkonusu bilişim terimlerine, son dönemlerde gündemimize giren “artificial intelligence” (yapay us (zekâ)), “machine learning” (makine öğrenmesi), “virtual reality” (sanal gerçeklik), “cyber security” (siber güvenlik), “big data” (büyük veri), “cloud computing” (bulut bilişim), “blockchain” (öbekzinciri) örnek olarak verilebilir.

19 – 20 Mart 2015 tarihlerinde, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB) tarafından Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’nda (TÜBİTAK) düzenlenen Ulusal Siber Savunma Stratejisi ve Eylem Planı 2013–2014 Değerlendirmesi ve 2015–2016 Eylemlerinin oluşturulması toplantısında, Siber Güvenlik Terimleri Sözlüğünün oluşturulmasında, bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesinde, bilgi ve deneyime sahip olması nedeniyle TBD olarak katkı verebileceğimiz yönündeki önerimiz doğrultusunda, *siber güvenlik kapsamında katkı yapması gereken tüm tarafların ortak bir dil kullanması, böylece paydaşlar arasında iletişimin iyileştirilmesi ve anlayış birliğinin sağlanması* amacıyla yapılacak çalışmalarda bir sivil toplum kuruluşu olarak TBD de sorumlu kuruluşlardan biri oldu.

TBD genel anlamda, bilişim terimlerine yönelik çalışmalarını kuruluşundan bugüne sürdüren bir sivil toplum kuruluşu. 1998 yılında, Emeritüs Prof. Dr. Tuncer Ören tarafından başlatılan Özenli Türkçe çalışmaları ise, bir süre Türkiye Bilişim Vakfı’nın, 2013’te ise, TBD’nin bir çalışma grubu olarak sürdürülmüştü. 2017’nin Kasım ayında, Ören’in başkanlığında, benim de içinde olduğum, Koray Özer, Yiğit Ergin, İlker Tabak, Erdal Naneci, Ersin Taşçı’dan oluşan çekirdek kadro ile sözkonusu terim çalışmaları ivmelendi. Bu çalışmalara daha sonra Prof. Dr. Eşref Adalı ve Prof. Dr. Kaya Kılan da katılım sağladılar. Çalışmalarımızı hem görüntülü hem de dosya paylaşımlı çalışmaya olanak sağlayan bir uygulama (Google’ın Hangout) ile bulunduğumuz yerden, yerleşke bağımsız olarak sanal ortamda gerçekleştirmeye başladık. Bu olanak, bilişim terimlerini Türkçeleştirme çalışmalarımızda hızımızı önemli ölçüde artırmış oldu. Çalışmalarda kullandığımız bu yöntem, 17-19 Eylül 2018 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından Bartın İnkumu’nda düzenlenen Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumunda bildiri olarak sunuldu. Üzerinde çalıştığımız ve <http://bilisimde.ozenliturkce.org.tr> sayfasında yayımladığımız terim sayısı bugün 5500’ü aşmış durumda. İlk Türkçeleştirdiğimiz bilişim terimleri, Ören tarafından daha önce derlenen *data* (veri) terim salkımı oldu. Bunu bilişim alanındaki son eğilimler çerçevesinde *cyber security*, *blockchain*, *big data*, *cloud computing* ve diğer İngilizce terim salkımları izledi. Adı geçen konulara ilişkin yabancı terimler o kadar hızlı gündemimize girmektedir ki Türkçe karşılıkları konusunda da bir o kadar hızlı davranılması gerekiyordu. O nedenle bilişim alanıyla ilgili çıkan yeni yayınlardaki yeni terimler de çalışma yaptığımız terim salkımlarına eklenmeye başlandı. Türkçeleştirme çalışmalarını yaparken daha önceden yayımlanmış sözlüklerden de yararlandık. Bir sözcük yabancı dilden olsa bile Türkçemizde benimsenmişse ve yaygın olarak kullanılıyorsa onu da dikkate aldık; kuşkusuz daha iyi

bir karşılığını bulana değin... Yayımladığımız terim karşılıkları için de “doğrusu budur” gibi bir savımız yok. Şunu çok iyi biliyoruz ki bir sözcüğün Türkçede kabulü ancak ve ancak onu konuşanların ve yazıda kullananların benimsemesiyle ve zamanla olacaktır. Genelağ ortamında yayımlamakta olduğumuz Türkçeleştirme çalışmalarına ilişkin olarak sanal ortamdan aldığımız geribildirimler doğrultusunda önerdiğimiz terim karşılıklarını yeniden değerlendiriyoruz.

Bilişim terimlerinin Türkçeleştirilmesine yönelik olarak Türk bilişimcilerce bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar, bugün yapmakta olduğumuz çalışmaların yolunu aydınlatmıştır. Bunlara, 1964 yılından bugüne kadar hazırlanmış Türkçe Bilişim Terimleri Sözlüklerini örnek olarak verebilirim. Sözkonusu sözlükler, <http://bilisimde.ozenliturkce.org.tr/tr-bilisim-sozlukleri/> sayfasında yer almaktadır. Bilişim Türkçesi ile ilgili önemli çalışmalardan bir diğeri de 2006 yılında, Emeritüs Prof. Dr. Tuncer Ören, Dr. Rifat Çölkesen ve Tuncer Üney tarafından yayına hazırlanan, 200 kadar yazarın katkı sunduğu, Türkçe olarak hazırlanmış olan Türkiye Bilişim Ansiklopedisi’dir⁶. Ayrıca, çalışmalarımızı yayımladığımız genelağ sayfamızda yer alan, <http://bilisimde.ozenliturkce.org.tr/turkce-sozlukler/bağlantısından>, doğrudan ya da dolaylı olarak 1000 kadar Türkçe sözlük bilgisine de erişilebilmektedir.

Ülkemize gelmekte olan yeni ve yabancı terimlerin zamanında karşılanabilmesi için dille ilgili çalışmaların hiç durmaması gerekiyor. Dil de bizimle yaşıyor, gelişiyor, kendi başına bırakılırsa zarar görüyor. Türkçenin yabancı sözcükler nedeniyle zarar görmesini engellemek için bilişim alanında olduğu gibi diğerk pek çok uğraş alanında da onu yabancı sözcüklerden arındırarak işlemeyi sürdürmeliyiz.

Ahmet Pekel, Bilişimde Özenli Türkçe, Çağdaş Türk Dili Dergisi, Dil Derneği, Ankara, Kasım 2019, Sayı 381, Sf. 546-551

⁶ http://www.papatya.gen.tr/Turkiye_Bilisim_Ansiklopedisi.htm, 10.10.2019